

mentalt træk i hele det danske demokratis historie, at den snarest bør kaldes normal.

Redaktøren Flemming Mikkelsen, tegner sig selv for bogens sidste bidrag: *Kollektive aktioner i Vesteuropa 1500 til 1985*. Der er hér tale om en kyndig og yderst veloplagt rundvisning; først i, hvorledes forskellige typer af konflikter har domineret til forskellige tider; dernæst i de seneste resultater om konflikter i England, Tyskland og Frankrig, set over et længere stræk, og endelig i de herskende konfliktteorier. Før den næsten programmatisk udgangsreplik: »De kollektive aktioner viser sig ... ikke som pludselige og uforudsete hændelser eller som udbrud af hidtil latente spændinger og frustrationer, men opstår som følge af en kontinuerlig proces af solidarisk aktivitet og dermed politisk kamp« (s. 347), har vi været så vidt omkring mellem forfattere, lande, resultater og teorier, at ingen kan nære tvivl om, at den internationale forskning i kollektive aktioner udvikler sig som en lavine. Selvsamme indtryk formidler den prisværdigt fyldige *litteraturliste*, som afslutter bogen.

Redaktøren gør allerede i et kort forord opmærksom på, at de mange bidrag i bogen ikke er søgt sat på én bestemt formel. De store forskelle i metode og de tilsvarende forskelle i teori gør det samlede produkt til lidt af et »pluralistisk« supermarked. Dét er, som det turde være fremgået, så sandt som det er sagt; men aner man ikke en undskyldende tone; og gør redaktøren monstro dyd af nødvendighed? Det havde han bestemt ikke haft nødvendig. For netop mangfoldigheden vidner med uafviselig styrke om, hvorledes ikke blot klassekampshistorikere men også forskere af mere traditionel positivistisk observans kan samstemme om, at de kollektive aktioners historie er et »både væsentligt og engagerende forskningsområde« (s. 7).

Krigshistorie er en klassisk disciplin. Historien om »den indre fred« er endnu i sin vorden. Måtte den blive lige så klassisk, og

måtte flere arbejder som de nu foreliggende følge!

## Grethe Carlslund Petersen: Synspunkter på moderskabsforskningen<sup>1</sup>

I dag får kvinderne ikke det antal børn, som de ønsker sig. Den pressede dagligdag med dobbeltarbejde, børnepasningsproblemer, usikker økonomi osv. samt den uvisse fremtid betyder, at valget mellem børn eller ej ikke er reelt. I de sidste tiår »er kvinderne gradvis blevet frarøvet retten til moderskabet,« og de skiftende socialdemokratiske og borgerlige regeringer har intet gjort for at fjerne »de barrierer, der forhindrer kvindernes umiddelbare lyst til at sætte børn i verden.«

Med disse påstande indleder Hanne Caspersen sin bog om moderskabspolitikken i 1930'erne med det formål at »opsøre samfundsmæssige forklaringer på, hvorfor jeg er blevet mor« (s. 11). Bogen giver dog ikke svar på, hvorfor hun eller andre kvinder er blevet mødre. Under inspiration fra den nye kvindeforskning tager hun et nutidigt og personligt udgangspunkt og understreger, at den subjektive metode er partisk og har kvindernes frigørelse som målsætning. Derfor griber hun fat i det konfliktfyldte problem i kvinderollen, ude-hjemme-problematikken, og her indtager moderskabet selvsagt en central placering. Men moderskabet og kvindefrigørelsen er modsætningsfyldte størrelser, og »når vi beskæftiger os med moderskabet, må vi hele tiden have *modsatningen* for øje, at vi ønsker moderskab som en mulighed og mangfoldighed i kvinders liv, men ikke vil fastholdes i moderskabet« (s. 13).

Bogens nøglebegreb og politiske krav er kvindernes *dobbelte ret* til såvel moderskab som lønarbejde, og Hanne Caspersen mener, at det hidtil har været et enten/eller-spørgsmål. Kvinderne 'valgte' i 30'erne moderskabet, i

1. Hanne Caspersen: *Moderskabspolitik i 30'erne. Det modsætningsfyldte moderskab*. Den historiske forening, Kbh. 1985 177 s. Kr. 75,00.

modsatning til nutidens kvinder, der har 'valgt' lønarbejdet. Et indicium på, at kvinderne i dag – med Hanne Caspersens ord – er blevet frarøvet retten til moderskabet, er det faldende fødselstal, som primært skyldes statens børnefjendske politik. Bogen er udgivet i 1985. Fødselstallet nåede et lavpunkt i 1983 for at stige igen i 1984 og i 1985.

Bogen har derfor ikke de nyeste tal med, men det kunne have været interessant, om hun i et forord eller efterskrift havde taget dette fænomen op til overvejelse og eventuelt modificeret sine påstande. I det hele taget finder jeg, at man skal være varsom med at konkludere noget på baggrund af fødselsstatistikken. Den fortæller kun, hvor mange børn der er født i pågældende år, og intet om, hvor mange kvinder der i dag er mødre, eller hvor mange familier der i dag lever med børn. Et lavt fødselstal kan meget vel dække over en situation, hvor moderskabet paradoksalt nok omfatter flere kvinder end tidligere. En situation, hvor flere kvinder vælger at få ét barn. Retten til moderskab handler vel også om kvinders ret til at vælge børn fra eller føde færre børn. Desuden er barnløse kvinder ikke et nyt fænomen. Et tilbageblik på 1700-tallet fortæller, at henvend en femtedel af kvinderne var barnløse og levede som enlige livet igennem. Hanne Caspersen grundpåstand om alle kvinders lyst til at føde flere børn, hvis blot de økonomiske og samfundsmæssige betingelser er i orden, er for mig særdeles tvivlsomt og belaster på forhånd analysen.

De indledningsvise påstande må i det hele taget siges at tendere til økonomistisk reduktionisme. Hun lægger en model ned over sin problemstilling, som til tider gør argumentationen rigid og unuanceret. Denne kritik skal dog ikke skygges for, at Hanne Caspersen har udført et stort pionerarbejde for studiet af den tidlige velfærdsstats moderskabspolitik, og selv om man kan være uenig i hendes præmisser, tillader hendes sobre analyse andre at kigge hende i kortene.

Som i dag var der iflg. Hanne Caspersen også i begyndelsen af 30'erne objektive hindringer for børnefødsler, som gav sig udslag i faldende fødselstal. Faldet afstedkom en offentlig debat og politiske tiltag, der gjorde tid-

ligere private anliggender som moderskab og husarbejde til samfundsanliggender.

Via en grundig gennemgang af betænkninger, love, taler, valgmateriale, tidsskrifter osv. tegner hun et hidtil ukendt billede af den socialdemokratiske og statslige profil over for kvinderne. Det socialdemokratiske kvindesyn var i bund og grund modsætningsfyldt. På den ene side indså partiet nødvendigheden af kvindearbejdet, såvel i form af familiens behov for dobbelttindtægt som i form af det kønsoplysningsarbejdsmarkedets nødvendige efterspørgsel efter kvindelig arbejdskraft. På den anden side havde Socialdemokratiet (og store dele af fagbevægelsen) et ideal om kernefamilien med manden som hoved- (og helst ene-) forsørger. Socialdemokratiets moderskabspolitik var, som hun klart pointerer, ikke kvindepolitik men befolkningspolitik. Under inspiration fra ægteparret Alva og Gunnar Myrdals bog: »Kris i befolkningsfrågan« førte Socialdemokratiet herhjemme an med en *kvalitativ befolkningspolitik* (dvs. en politik, der sigtede mod, at den enkelte kvinde fødte flere børn, og at de fødte børn sikredes bedre opvækstvilkår, bl.a. for at mindske spædbarnsdødeligheden. Konkret mundede bestræbelserne ud i oprettelsen af Befolkingskommissionen (1935) og Statens Husholdningsråd (1935). Midlerne var økonomiske hjælpeforanstaltninger (huslejetilskud til børnerige familier, moderskabsydelse som moderpakke, mælketilskud og fødselshjælp), børneoplysningsordninger, børnetilsyn, barselsorlov og oplysningsvirksomhed, alt sammen initiativer, der skulle sikre et bedre »befolkningsmateriale«. Hanne Caspersen gennemgår tillige Svangerskabskommissionens arbejde (1932–36), der beskæftigede sig med retningslinjer for abort og prævention, og hun viser, hvordan den kvalitative befolkningspolitik også spillede ind på denne kommissions betænkning, så at den fremsatte forslag om, at et svangerskab også kunne afbrydes ud fra sociale indikationer (1936). I regeringens forslag var den sociale indikation dog taget væk, eftersom det ville være vanskeligt at opstille præcise retningslinjer for den sociale indikation.

Hanne Caspersen finder, at konsekven-

serne af de to kommissioners arbejde var beskedne. Befolkingskommissionens omfattende arbejde resulterede i to lovvedtagelser: loven om lån til boligbyggeri og huslejenedsættelse til mindrebemidlede børnerige familier og loven om mødrehjælpsinstitutionen. Svangerskabskommissionens arbejde resulterede i den nye svangerskabslov i 1937.

Modsætningen mellem den kvalitative befolkningspolitik, der betød en styrkelse af moderskabet og nødvendigheden af kvindearbejdet, der sågar affødte ligestillingsformuleringer inden for partiet samt en afstandtagen fra »hetzen mod kvindearbejdet«, der kendetegnede store dele af tidens strømninger, var uløselig og svækkede også politikken. Socialdemokratiet søgte selv at løse modsigelsen gennem en argumentation, der gik på, at en kvalitativ befolkningspolitik ville have som afledt effekt, at kvinderne fik bedre muligheder i det hele taget, og ikke mindst i forhold til at beholde deres arbejde, eller tage arbejde. Men Hanne Caspersen bliver stædigt ved med at bore i den socialdemokratiske argumentationsmåde og sammenstiller sådanne vage formuleringer med andre mere klare formuleringer fra samme hold, og hun viser på overbevisende måde, at socialdemokratiet bag facaden tog stilling i konflikten. Socialdemokratiet betonede kraftigt såvel i skrift, tale som handling kvindens livsopgave som mor og hustru og socialdemokratiet kom uvilkårligt til at føre en politik, der »opremerede« moderskabet og negligerede kvindearbejdet.

Socialdemokratiet havde formuleret dobbeltarbejdsproblematikken, men ikke løst problemet for kvinderne. Hun inddrager endvidere kvindebevægelsens og de venstreorienteredes holdning til problemet og finder, at store dele simpelthen ignorerede kvindernes husarbejde og moderskab og stillede entydige krav om kvinders ret til erhvervsarbejde og ligestilling. Endelig skitserer hun en tredje vej omkring partiet Dansk Samling, der i sin glorificering af moderskabet var klart nazistisk inspireret. Hun forfølger debatten om kvinders samfundsmæssige placering i 30'erne meget detaljeret. Jeg skal ikke komme nærmere ind på de enkelte debatører, men selv fremhæver hun Lis Jacobsen som et enstå-

ende eksempel, der var den eneste, der tog *konflikten* i kvinderollen seriøst. Lis Jakobsens udgangspunkt var, at kvinder ikke kunne begge dele, og hun opfordrede derfor kvinderne til at vælge moderskabet. Moderskabet var for hende såvel en pligt som en ret og i lighed med befolkningskommissionen ønskede hun at bedre de fysiske og økonomiske betingelser for moderskabet, hvorfor hun plæderede for en husmørløn og en moderløn.

Det er Hanne Caspersens pointe, at samtlige løsningsmodeller var utidssvarende. Kvindebevægelsen, fordi den kun stillede krav til kvindernes erhvervsarbejde, og ikke tog dobbeltarbejdsproblematikken op som et problem, (hvilket også gjaldt de venstreorienterede). En tidssvarende politik må stille krav til moderskab og erhvervsarbejde på samme tid.

Hanne Caspersen beskæftiger sig endvidere med befolkningspolitikens udløbere som sundhedsplejerskeordningen, mødrehjælpen og dagsinstitutionsområdet. Med hensyn til sidstnævnte foretager hun en undersøgelse af de københavnske forhold i perioden 1921–42, hvor hun forfølger udviklingen statistisk og behovsmæssigt. Hun finder her en klar sammenhæng mellem kvindernes stigende erhvervsdeltagelse og udbygningen af daginstitutionen. Ved siden af de offentlige institutioner gennemgår hun tillige de private og viser en øget tendens blandt de bedrestillede til at anbringe børnene i institution nogle enkelte timer om dagen. Der er med andre ord klare klasse-mæssige forskelle med hensyn til årsagerne og motiverne til at sende sine børn i institution. Blandt arbejderne, der udelukkende benyttede sig af de offentlige tilskudsberettigede institutioner, var motivet udtalt økonomisk med henblik på at få frigjort kvindernes tid, så de kunne tage lønnet arbejde. Institutionerne her havde tillige en »forebyggende« karakter, hvilket vil sige, at de havde til formål at sikre, at børnene ikke led fysisk og psykisk overlast, mens forældrene var på arbejde. Gradvist forsvandt det rene asylpræg, og de frøbelske pædagogiske ideer omkring folkebørnehaverne forandrede institutionernes karakter. På baggrund af en behovsundersøgelse fra København (1968)

samt befolkningskommissionens spørgeske- maundersøgelse (1937) påviser hun et klart stigende behov for flere børneinstitutioner især i arbejderkvartererne, men påpeger dog samtidig, at motiverne i arbejderklassen synes at have været udelukkende økonomiske, begrundet i kvindearbejdets nødvendighed. Pædagogiske begrundelser var så godt som fraværende i arbejderklassen. Hun påpeger også en stigning i de bedrestillede brug af institutioner (primært private). Institutionerne her havde klare pædagogiske formål, og motiverne var også hensynet til børnene, og endelig var der en udbredt tendens til at bruge institutionerne på deltid.

På samme vis som staten var kommunen tvetydig i sin politik. I starten var kommunen aldeles uvillig med hensyn til at udbygge børneinstitutionsområdet men blev dog til sidst tvunget af omstændighederne. Udbygningen af institutionsområdet var langsom, og det synes, at ventelisteproblematikken er et iboende fænomen ved institutionspolitikken, thi også kommunen sad fast i en idealforestilling om den monolitiske kernefamilie.

Hanne Caspersen inddrager sluttelig videnskabeliggørelsen af husarbejdet, hvor Statens Husholdningsråd (1935) gjorde tidligere private initiativer (husmoderforeningerne, vandrelærerindebevægelsen osv.) til samfundsansliggende. Gennem et massivt ideologisk bombardement (»husvæsenpanikken«) blev den ønskede kvindelighed tydelig: Først mor og husmor og så af ligestillingsmæssige og økonomiske grunde: erhvervsarbejdende. Hendes klare konklusion er, at der i slutningen af 1930'erne ikke var tale om nogen form for »frivilligt moderskab« (et andet af tidens krav), snarere tværtimod. Moderskabet var påtvunget og forberedes gennem pigespecialiseringen i hjemmet og skolen.

Spørgsmålet bliver dog, i hvor høj grad den officielle politik og ideologi prægede kvindernes hverdag. Hanne Caspersen beskriver med udgangspunkt i normative kilder (håndbøger, lærebøger og tidsskrifter) tidens ideologiske strømninger. Hun gør selv opmærksom på muligheden for en diskrepans mellem ideal og praksis men synes ikke at tage konsekvensen

af den og ser helt bort fra den i konklusionen. Det er såvel hendes tese som hendes konklusion, at hovedparten af de danske gifte lønarbejderkvinder i slutningen af 1930'erne havde deres hoved- og oftest enebeskæftigelse i hjemmet ved ulønnet husarbejde. »De var under »normale« omstændigheder ikke tvunget til at sælge deres arbejdskraft. De var nærmere tvunget til at være husmødre p.g.a. slidstomt og krævende husarbejde og for nogle arbejderkvinder, en stor børneflokk og endelig p.g.a. den patriarkalske ideologi: »Det er far, der tjener pengene« (s. 69). Bevisførelsen for tesen går over en gennemgang af husarbejdets fysiske rammer og momenter. Med normative skrifter som hovedkilde opremser hun de mange nye krav til husarbejdet og moderskabet. Til trods for, at Hanne Caspersen vurderer, at kvinderne nok ikke levede op til de strenge krav, konkluderer hun, at kravene var så store, at moder- og husarbejdet var et fuldtidsjob. Og kvinderne var i slutningen af 1930'erne »kun« mødre. Et yderligere bevis herpå finder hun i de gifte kvinders lave erhvervsfrekvens, der ikke kan betragtes som en trussel mod moderskabet.

Det er altså Hanne Caspersens klare hensigt at vise, at kvinderne i slutningen af 30'erne hovedsagelig var mødre, og hun ignorerer de forbehold, som hun ved et forsøg på indlevelse i kvindernes hverdag burde tage. I stedet tager hun såvel de normative som statistiske kilder på ordet. Men når man beskæftiger sig med kvinders arbejde, hvorunder jeg regner såvel husarbejde som erhvervsarbejde (inkl. uregistreret gråzone-arbejde) er vi inde på et område, hvor det er absolut nødvendigt at inddrage andre kildetyper end de officielle. At bruge det statistiske materiale som dokumentation for en lav erhvervsfrekvens er uholdbart. Kvinder har tradition for at udføre ikke-registreret arbejde som rengøring, vask, strygning, rulning, børnepasning osv. Kvindehistorien må derfor benytte sig af et udvidet arbejdsbegreb, der også omfatter det mangfoldige gråzonearbejde. En oplagt indgangsvinkel til dette problem ligger i det mundtlige fortællestof, hvoraf der bl.a. ligger meget på de lokalhistoriske arkiver, lige til at

gå til. Dette materiale kan naturligvis ikke kvantificeres, men må anvendes til at få en realistisk forestilling om kvindernes hverdag.

Jeg vil derfor opstille som mulig modtese: at hovedparten af de gifte arbejderkvinder som regel havde et stykke erhvervsarbejde (oftest på deltid), og at kvinderne i realiteten var dobbeltarbejdende. Dette arbejde er normalt ikke registreret af de officielle myndigheder. Årsagerne til denne fortielse har jeg ikke undersøgt, men når Hanne Caspersen hævder, at den patriarkalske ideologi tvang kvinderne ind i husmoderrollen, slår det mig, at samme ideologi kunne yde et bidrag til, at kvinderne fortav deres arbejde, så det udadtil så ud til, at manden kunne forsørge sin familie. Kvindernes arbejde var subøkonomisk af karakter, og derfor er en rigid opsplittning i ude = indtægt og hjemme = ikke-indtægt uholdbar.

Hanne Caspersen vil vise, at politikken og ideologien slog igennem og bevirkede, at kvinderne tog moderskabet på sig. Statsmagten sejrede og styrkede moderskabet, og hun vil advare mod lignende tendenser i dag, hvis de dukker op.

Kvindernes opfattelse af deres egen virkelighed falder uden for analysen, og konklusionen – at kvinderne 'valgte' moderskabet p.gr.a. statsmagtens offensiv – bliver derfor også uholdbar. Hanne Caspersen lader sig styre af sin på forhånd fastlagte teori om tingenes sammenhæng og giver ikke kvinderne plads til at handle som individer, der vælger ud fra sin egen erfaringshorisont. Hun skriver selv, at hun har valgt at blive mor snarere på trods af end på grund af den førte politik i dag. En sådan overhørighed af den officielle politik må hun også tillade vores formødre.